

7. Кычанов Е.И. Сведения в “Юань-ши” о переселениях кыргызов в XIII в. // Известия Академии наук Киргизской ССР. – Фрунзе: АН КиргССР, 1965. – Т. V – Вып.1 – С. 59 – 65 – “Центральноазиатский исторический сервер”. [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.kyrgyz.ru/?page=76> – Назва з екрана
8. Ларина Е.И., Наумова О.Б. Кража – это вечный наш обычай. Умыкание невесты у российских казахов / Е.И. Ларина, О.Б. Наумова // Этнографическое Обозрение. – №5. – М.: Наука, 2010. – С. 3 – 20.
9. Магистр Рогерий. Горестная песнь о разорении венгерского королевства татарами. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2012. – 304 с.
10. Шихаб ад-Дин Мухаммад ан-Насави. Сират ас-султан Джалал ад-Дин Манкбурны (Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны) / Изд. критич. текста, пер. с араб. пред., коммент., прим. и указатели З.М. Буниятова – М.: Восточная литература, 1996. “Восточная литература”. [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frameset1.htm> – Назва з екрана
11. Никишенков А. Традиционный этикет тюркоязычных народов Европейской России. Татарский мир [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.tatworld.ru/article.shtml?article=636&section=0&heading=0> – Назва з екрана.
12. Садри Максуди Арсал. Тюркская история и право / Арсал Садри Максуди. – Казань: Фэн, 2002. – 412 с.
13. Сокровенное сказание монголов. М. Товарищество научных изданий КМК, 2002. – 156 с.
14. Стасевич И.В. Брак и семья у казахов в конце XIX – начале XXI вв. Время и традиция / И.В. Стасевич // Центральная Азия: Традиция в условиях перемен. – №2. – СПб.: МАЭ РАН, 2009. – С. 93 – 111.
15. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / [Перевод и комментарии А.П.Ковалевского.] Под редакцией И.Ю.Крачковского. – М.-Л.: Изд. Академии наук СССР, 1939. – 228 с. “Библиотека электронных ресурсов Исторического факультета”. [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/fadlan.htm> – Назва з екрана
16. Хониат Михаил 2009 – Византийцы и их соседи в проповедях Михаила Хониата // Причерноморье в средние века. – Вып. VII. – М.: Изд-во московского ун-та, 2009. Из XIII огласительной беседы Михаила Хониата. Восточная литература. [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Honiat_2/text.phtml?id=7931 – Назва з екрана
17. Хазанов А.М. Социальная история скифов. Основные проблемы развития кочевников евразийских степей. – М.: Наука, 1975. – 336 с.
18. Шабашов А. Мир родства древних тюрков // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Вип. 11. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во Миколаївського державного університету, 2005. – С. 73 – 92.
19. Шабашов А. Тюркские термины родства в древнерусских письменных памятниках // Алгебра родства: Родство. Система родства. Системы терминов родства. Вып. 13. СПб.: МАЭ РАН, 2012. С. 148 – 158.
20. Anikeeva T.A. Kinship in the Epic Genres of Turkic Folklore (on the example of Kitab-I Dedem Korkut) // Kinship in the Altaic World / Proceedings of the 48th PIAC. Edited by Elena V. Boikova and Rostislav B. Rybakov. – Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 2006. – P. 19 – 24.
21. Carlson Ch. F. Finno-Ugric and Turkic Paralell Kinship Systems // Kinship in the Altaic World/ Proceedings of the 48th PIAC. Edited by Elena V. Boikova and Rostislav B. Rybakov. – Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, 2006. – P. 71 – 80.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пилипчук Ярослав Валентинович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник, Відділ Євразійського степу, Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України.
Наукові інтереси: проблеми етнології та всесвітньої історії.

УДК 392 (477)

КУЛЬТ БЕРЕЗИ В СЕМИЦЬКО-ТРОЇЦЬКИХ ОБРЯДАХ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Олена РОМАНОВА (Кіровоград)

Дослідження стосується розгляду головного атрибуту семицько-троїцьких обрядів – березового дерева. У статті висвітлюється питання стосовно значущості культу берези, її цілющих властивостей та магичної сили. Окремо розглядається питання щодо участі символічного дерева в ряді етапів семицько-троїцьких обрядів.

Ключові слова: демонологія, обрядове дерево, Семик, Трійця.

Исследование касается рассмотрения главного атрибута семицько-троїцьких обрядов – березового дерева. В частности, освещается вопрос о значимости культа березы, ее целебных свойств, магической силы. Отдельно рассматривается вопрос об участии символического дерева в ряде этапов семицько-троїцьких обрядов.

Ключевые слова: демонология, обрядовое дерево, клечання, Семик, Троица.

The research concerns the study of the main attribute of the Semik and Trinity ceremonies of a birch tree. The article highlights the issues of the importance of the cult of a birch tree, its healing properties and magical power. Apart from this there discussed an issue of the part of a symbolic tree in some stages of Semik and Trinity ceremonies.

Keywords: demonology, ceremonial tree, Semik, Trinity.

Серед обрядових свят язичництва, а пізніше й християнства, почесне місце займають Зелені Свята. З ними пов'язано багато обрядів та звичаїв. Зелені святабули головним кордоном між зимою і літом. У народному календарі з прийняттям християнства до цих днів було приурочено святу Трійці. В обрядах Зелених свят вітали першу зелень і початок літніх польових робіт. Цікава й водночас важлива роль під час святкування відводилася березі.

Березу здавна шанували наші предки. У ній вбачали особливу життєву силу. Берізка раніше інших одягала яскраве зелене вбрання, тому й виникло уявлення, що саме це деревце наділено особливою силою росту. У побуті березове деревце приносило багато користі: березові дрова давали більше тепла, сік берези смачний і корисний, з гілок берізки робили віники для лазні.

У підготовці до свята Семика й Трійці березка відігравала допоміжну роль: “Дворы, избы в самые церкви убираются на Семьк и Троицу срубленными молодыми деревьями, цветами и травами” [1, с. 308].

Березі приписували цілющі властивості. Так, О.М. Афанасьєв у своїй праці зазначає: “через это дерево (иногда через оглоблю) обливают больных холодной водой; под порогом новой конюшни зарывают березовое полено, чтобы водились лошади” [1, с. 308].

Березовому дереву боялися завдати навіть найменшої шкоди. Так, коли брали відводок, то вважали боргом близько того дерева покласти монету. Очевидно, так робили, щоб деревце прижилося.

Найголовніші обрядові дії семицько-троїцької неділі пов'язані з вшануванням предків і культом берези, що була символом родючості. Повсюдно троїцька берізка символізувала центр святкового гуляння. Близько обрядового деревця збиралася молодь, співали пісні, танцювали, влаштовували танці та ігри. Нерідко в них брали участь і люди старшого віку. Але в більшості випадків вони спостерігали за молоддю збоку. Про вшанування берізки в русальній обрядовості свідчать наступні рядки:

Близ тебя, березонька,
Красные девушки
В Семик поют.
Под тобой, березонька,
Красны девушки
Венки плетут [7, с. 56].

Жителі с. Яремки, що на Київщині, на русальний тиждень спеціально вирубували беріжку в лісі й ставили її під вікном, щоб русалки гойдалися. Робили це для того, що розважити русалок, догодити їм в ігрищах. Березу ставили біля кожної хати, а подекуди – і під кожним вікном. Скільки вікон, стільки й беріз [9, арк. 9]. Інколи замість берези у дворі заковували осіку [8].

Цикл Зелених свят складався з декількох обрядів: внесення до села берізки, завивання вінків, кумлення, похоронів зозулі (Костроми або русалки). У кожному з обрядів головна увага зосереджена на символізмі берези.

Внесення берізки в село визначалося цілим комплексом дій. Від початку збиралася велика юрба. Усі разом йшли до лісу в пошуках деревця. Ці дії супроводжувалися співанням обрядових пісень. Зрубане молоде деревце вносили в село. Далі відбувався етап одягання деревця в яскраве жіноче плаття. Таке дерево в народі називалося гостейкою. Отже, троїцька берізка являла собою антропоморфну фігуру. До Троїциного дня гостейку залишали в домі, обраному загалом. У п'ятницю й суботу перед Трійцею навідували деревце, при цьому повторювали семицькі пісні. На день Трійці виносили її до річки й кидали у воду з ворожінням: потоне чи ні [10, с. 165].

Ритуальне знищення троїцького деревця мало магічне значення: берізка, кинута у воду, повинна була забезпечити достатню кількість вологи на все літо. А берізка, залишена в житі, повинна була охороняти поле від граду, заморозків і черв'яків.

Обряд завивання вінків в Україні, Росії та Білорусії супроводжувався загальним гулянням. За більшістю свідчень, в обряді завивання вінків брали участь лише дівчата, причому особлива увага приділялася таємничості цих дій. Мета цього дійства полягала в наступному. Дівчата, що виконували обряд, таким чином переносили від берези й вінків їхню силу й передавали її землі. Тут ми бачимо в основному аграрно-магічне значення обряду, що, за уявленнями жителів, сприяло б родючості. Крім того, обряд завивання вінків мав іншу, любовну лінію. Так, І.М. Снігер'єв указує на те, що вінки дівчата плели русалкам, щоб ті здобули їм женихів:

“...взрослыя дьвушки тайкомъ ходять въ лѣсъ, завивъ и бросивъ вѣнки Русалкамъ, чтобы онѣ добыли имъ суженыхъ и ряженыхъ и тотчасъ уходятъ” [11, с. 275].

У І.М. Снігерьова знаходимо свідчення, що до обряду завивання вінків мали стосунок не тільки дівчата, а й хлопці. Так, парубки робили собі стільки вінків, скільки мали серцю коханих. “Бывали примѣры, что матери не отдавали своихъ дочерей за тѣхъ жениховъ, у которыхъ семицкіе вѣнки тонуть въ водѣ, думая, что такіе суженые скоро умирають или спиваються съ круга” [11, с. 275]. Усе ж участь хлопців в обрядовості поодинокі, тому дотримуватимемося тієї концепції, що обряд завивання є суто жіночим.

У давнину існувало ряд способів завивання вінків: гілки скручували у вигляді вінка, плели косички, перев’язували гілля стрічками, нахиляли верхівки до землі й сплітали їх з травою [7, с. 60]. До речі, стрічки, що слугували для сплетіння гілок, мали символічний характер. Ними зв’язували вінчальні свічки: “Ленты, которыми перевязывались вѣнки, бабушками сохранялись на всю жизнь, а при бракѣ этими лентами у новобрачныхъ связывали вѣнчальные свѣчи” [10, с. 165].

Чітко визначеного дня для завивання вінків не було. Деякі свідчення про день завивання містяться в Д.Н. Ушакова. Завивання могло здійснюватись як на Трійцю, так і в Духів день, тобто в понеділок [13, с. 201]. А ось відмінності в самій процедурі завивання були. Я.Р. Кошелєв у своєму дослідженні детально описує можливі варіанти. Так, у селі Сельцо в Росії дівчата робили один загальний вінок, вішали на нього хрестик. На цій же берізці кожна дівчина “заламувала” гілку й робила для себе ще окремий вінок. У селі Липовці Рославльського району дівчата завивали для себе вінки на окремих молодих березах [7, с. 61].

Весь процес завивання супроводжувався наспівуванням пісень:

Мы вѣнки завили,

Мы горьлочку попили,

И яичню поѣли [11, с. 276].

У процесі завивання дівчата вдавалися до різних забав та ігор. Забави, описані І.М. Снігерьовим у Білорусії, прямо вказують на зв’язок русалок з цією обрядовістю. Після завивання дівчата обмінювалися між собою обручальними перснями. Далі одна жінка сідала на землю з палкою, до якої прив’язано пучок кропиви, і прикидалася сплячою. Інші дівчата створюють навколо неї коло та співали пісень. Неочікувано спляча здригалась і починала бити дівчат кропивою по руках [11, с. 275].

Очевидно, цей обряд спрямований на те, щоб показати, яким чином русалки здійснюють свої забави. А саме: спершу заманюють молодичь, далі танцювали, співали пісні, а потім незастережливих дівчат лоскотали до смерті.

Звичай “кумитись” був досить поширений під час завивання вінків. Подруги тричі цілувалися через вінок або через шнурок, що висів на березі хрестика. Коли кумилися, дівчата обмінювалися подарунками, а потім, коли розкумлювалися речі, подаровані поверталися назад.

Як зазначає Я.Р. Кошелєв, завивання вінків супроводжувалося загальною трапезою. Головна страва семицького столу – ячня. Цікаво, чому саме ячня займала на обрядовому столі почесне місце?

Очевидно, це пояснюється тим, що в яйці вбачали силу, що дає життя. А зважаючи на аграрно-магічний бік святкування, цей символізм є доречним. Про поїдання ячні вказують джерела: “Почти въ каждомъ дворѣ, въ видѣ куци, обставлялся березками столъ съ яичницей и драченой...” [10, с. 164].

Розвивання вінків мало таке ж важливе значення, як і завивання. Здавна говорили, якщо не розвинути вінок, то бути біді. Тому обряд розвивання мав обов’язків характер.

Обряд розвивання детально описано І.М. Снігерьовим. Так, у неділю Зеленого тижня дівчата йшли в ліс за покинутими вінками. При цьому мало значення те, у якому стані русалки залишили вінок дівчині. Якщо вінок не висох, то господарка його приречена на коротке та блудне життя. Володарка сухого вінка мала право на ворожіння. Сухий вінок кидали у воду. Якщо він спливе, то щастя додасться, а коли потоне, то зменшиться [11, с. 276].

За іншими твердженнями, якщо вінок не зав’язав і не розпався, то це означало, що бажання збудеться, а якщо зав’язав – могло статися нещастя. “Если венки по речке уплывал, не коснувшись берега, – обещано счастье и удача. Если венки кружятся в воде на одном месте,

большого счастья не жди, свадьба расстроится, любовь пройдет мимо; если утонет – это самое страшное: одиночество”.

При розбиранні вінків співали:

На Троицу мы вьнки вили,

На розгары розвили,

Горьлочку попили

И яичню поьли [11, с. 275].

У східнослов'янській міфології береза є священним деревом. Її шанували як жіночий символ під час весняного свята Семика. У міфологічних уявленнях слов'ян, період Трійці й Семика належав до того періоду, коли предки тимчасово залишали потойбічний світ і з'являлися у світі живих. Місцем їхнього перебування на землі була свіжа зелень беріз. Берізка була складовим атрибутом усього семицько-троїцького комплексу обрядових дій. Березові гілки виконували захисну функцію. Так, гілля обрядового дерева, особливо те, що використано в семицьких обрядах, уважалися надійним оберегом. У поминальні дні берізку неодмінно несли на кладовище. Без берези неможливо уявити жоден обряд завивання та розвивання вінків, кумління та ворожіння. Таким чином, можна з упевненістю говорити про важливе й незаперечне значення обрядового березового дерева як головного атрибута семицько-троїцьких свят.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.Н. Мифы, поверья и суеверия. Поэтические воззрения славян на природу / Александр Николаевич Афанасьев. – СПб., 2002. Т. 1-3. – Т.2. – 768 с.
2. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Людмила Николаевна Виноградова. – М.: Индрик, 2000. – 432 с.
3. Добровольский В.М. Нечистая сила в народных верованиях (по данным Смоленской губ.) // ЖС. – 1908. – №1. – С.4 – 16.
4. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки / Дмитрий Константинович Зеленин. – М.: “Индрик”, 1995. – 432 с.
5. Зеленин Д.К. К вопросу о русалках // ЖС. – 1911. – Вып. III – IV.
6. Ковтун К.І. Матеріали експедицій до Житомирської обл. (1995) – Ф. 14 – 5. Фольклорно-етнографічні матеріали. Збірники. – Од. зб. 628. – 9 арк.
7. Кошелев Я. Р. Весенне-летние народные праздники на Смоленщине / Я.Р. Кошелев; Смоленский гос. педагогический ун-т. Кафедра литературы и фольклора. – Смоленск: СГПУ, 2001. – 154 с.
8. Ромасевич Н. Матеріали експедицій до Київської обл., с. Шибене Бородянського р-ну та до переселенців із с. Запілля Чорнотинського р-ну (тепер живуть у с. Здвигівка Бородянського р-ну) – Ф. 14 – 5. – Од. зб. 644. – 21 арк.
9. Ромасевич Н. Матеріали експедицій до Київської обл., с. Яремки Баришівського р-ну., та від переселенців з с. Бички Поліського р-ну (тепер живуть в с. Недра Баришівського р-ну). (1994р.). – Ф. 14-5. – Од. зб. 647. – 21 арк.
10. Русский Сѣмик. Очерк // ЭО. – 1900. – №2. – С.163 – 166.
11. Снегирѳ И.М. Русальная неделя // Вестник Европы. – 1827. – №2. – С. 272 – 278.
12. Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – нач. XX вв / Сергей Александрович Токарев. – Л.: Издательство АН СССР, 1957. – 164.
13. Ушаков Д.И. Материалы по народным верованиям великороссов // ЭО. – 1896 – №2 – 3. – С. 146 – 205.
14. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО, Юго-западный отдел. – СПб., 1872. Т. 3. – 486 с.
15. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. – СПб., 1887. Т. 1.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Романова Олена Миколаївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: міфологічні персонажі лісової стихії в східнослов'янському фольклорі.

УДК 94(477,65) “...19”

ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Олег СИНЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядається початок профспілкового руху на Єлисаветградщині та форми боротьби найманих працівників за свої соціально-економічні права.

Ключові слова: профспілковий рух, профспілкові об'єднання, наймані працівники.